

SOCIJALIZACIJA, IDENTITET I SPOL U MIKRO/MAKRO KONTEKSTU¹

INGA TOMIĆ-KOLUDROVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 316.346.2
Pregledni članak
Review

Primljeno
: 1997-09-24
Received

Tekst se bavi onim sociološkim pristupima koji odnos između žena i muškaraca promatraju u ovisnosti od socijalno-strukturalnog, ekonomskog i kulturnog razvoja, te ga istovremeno analiziraju kroz napetost između individualnog djelovanja i društvene strukture. Za razliku od feminističke makrosociologije koja odnos između žena i muškaraca istražuje isključivo u ovisnosti od ekonomskih struktura i institucija, ali i od feminističke mikrosociologije koja istražuje svakodnevne uvjete i situacije međuspolnih odnosa, pristupi analizirani u tekstu bave se i strukturalnim i osobnim okolnostima spolne socijalizacije, sukrivnjom žena u oblikovanju njihove spolne uloge, te analizama osjećajnih normi u suvremenim društvima. Budući da se u središtu tih analiza nalazi odnos između individue i društva, moguće je zaključivati kako se radi o polazištima koja pokušavaju nadići mikro-makro dualizam u suvremenim sociološkim teorijama.

KLJUČNE RIJEČI: spolna socijalizacija, mikro i/ili makrofeminizam, management osjećaja

¹ Neke od teza u ovom tekstu iznesene su i u referatu "Odnos među spolovima: između mikro i makro polazišta" održanom u okviru sociološkog skupa "Dani Rudića Supeka" koji se održavao u Zagrebu 25. i 26. travnja 1996. godine.

1. Uvod

U tekstu se sučeljavaju sociološki pristupi koji kroz analizu odnosa među spolovima teorijski dokidaju razdvajanje mikro/makro polazišta u suvremenim sociološkim teorijama. Za razliku od feminističke makrosociologije koja odnos između žena i muškaraca istražuje u ovisnosti od ekonomskih struktura i institucija,² ali i od feminističke mikrosociologije koja istražuje svakodnevne uvjete i situacije u kojima ulogu igra odnos među spolovima,³ teorijske postavke analizirane u ovom tekstu ne pripadaju isključivo ni jednom ni drugom polazištu. Radi se o pristupima koji odnos između žena i muškaraca promatraju u ovisnosti od socijalno-strukturalnog, ekonomskog i kulturalnog razvoja, a na njihov međusobni odnos primjenjuju napetost između djelovanja i strukture.

Ta polazišta definiraju odnos među spolovima kao posebnu, izuzetno složenu vrstu socijalnog odnosa, koji, za razliku od drugih odnosa, uključuje i privatnu dimenziju. A upravo ti privatni odnosi između žena i muškaraca, prema tvrdnjama pristupa koji nastoje prevladati mikro-makro dualizam, uvijek se odražavaju i na njihovo ponašanje u društvu. Stoga se, ne samo u privatnim situacijama, nego i u profesionalnom okruženju, odnosno, u svim međusobnim kontaktima ljudi uvijek doživljavaju spolno definirani: kao žena odnosno kao muškarac.

² Bitna obilježja feminističke makro-teorije su, pored teorijskog djelovanja kojem je cilj pomoći ženama u njihovoj borbi protiv ugnjetavanja koje je, po mišljenju predstavnika/predstavnica tog pristupa, strukturalno obilježje svjetskog kapitalizma, istovremeno pokazati kako su patrijarhat i kapitalizam sastavni dio moderne. Tvrdi kako su odnosi među spolovima utvrđeni silom i nasiljem, feministički makro-pristupi zalažu se, između ostalog, i za ekološko-feminističku zajednicu koja bi, nasuprot kapitalističko-patrijarhalnom društvu, razvijala *moral economy* u kojoj bi se proizvodili isključivo neštetni materijali. Jačanje takvog supstancijalnog gospodarstva trebalo bi razviti novi odnos prema prirodi pa bi nestalo i iskorištavanje periferije od strane centra, kao i iskorištavanje žena od strane muškaraca, što je teza koju su feminističke sociologinje zastupale oslanjajući se na teze Immanuela Wallersteina.

³ Osnovne teze mikrosociološkog pristupa odnose se na probleme vezane uz socijalnu konstrukciju spolnosti koja se uglavnom temelji na androcentričnoj konstrukciji stvarnosti. Predstavnici/predstavnice tih pristupa odriču se, međutim, eksplicitnog političkog aktivizma koji je karakterističan za feminističke makro-pristupe. Oni smatraju kako svakidašnjica, bez obzira što je androcentrično konstruirana, te stoga nepravedna, ne mora biti stalno opterećena napetošću i fizičkim naporima. Konstrukcija spolnosti, tvrde oni, interaktivni je proces prikazivanja i opažanja spola, te je nezanimariva uloga koju u tom procesu ima individua. Takvi pristupi rasterećuju opažanje i predstavljanje spolnosti posebno onim osobama koji, poput transseksualaca, "iskaču" iz društveno stabilizirane dihotomne spolne konstrukcije.

2. Socijalizacija i identitet spola

Paradigmatični tekst za integraciju mikro i makro perspektive u istraživanju žena i spola je tekst njemačke teoretičarke Helge Bilden iz 1991. "Spolno specifična socijalizacija" u kojem se naglašava važnost "dinamike odnosa među spolovima kao doživotnih uvjeta socijalizacije žena i muškaraca" (Bilden, 1991, 279). Protiveći se bavljenju "spolno-specifičnom socijalizacijom" koja, uglavnom, podrazumijeva samo socijalizaciju djevojaka, te ne želeći odnos među spolovima shvaćati kao univerzalnu kategoriju, Helga Bilden konzekventno zagovara tzv. odnose spolova. Dakle, ne singularni odnos spolova, nego pluralne odnose spolova, pri čemu neophodnim smatra uključivanje i mikro i makro fenomena. Budući da se hijerarhija i odnosi između djevojaka i mladića i/ili žena i muškaraca stalno redefinišu, odnos među spolovima nije statičan odnos. Bez obzira na to što postoje određeni elementi djelovanja i strukture odnosa koji su uvijek prisutni, pojam odnosa spolova ne treba shvaćati kao statičnu, univerzalnu kategoriju. Perspektiva "socijalne konstrukcije spolnosti" proširuje se i konstatacijom kako su "mogućnosti da se nešto isposluje i mogućnosti promjene uvijek pitanje moći i materijalnih resursa (od dohotka do mjesta u dječjem vrtiću)" (Bilden, 1991, 291). Bilden, pritom, favorizira "socijalno-konstruktivistički način gledanja" (Bilden, 1991, 280) koji se, s jedne strane, koristi materijalističkim tumačenjima odnosa među spolovima, podjele rada, te odnosa moć/dominacija, a s druge strane i kulturno-simboličko-teorijskim pristupima po kojima se kultura shvaća "kao jedinstvo materijalne i simboličke produkcije u socijalnim praksama" (Bilden, 1991, 280).

I predstavnice tzv. hanoverskog pristupa u sociologiji žena i spola, Regine Becker-Schmidt i Gudrun-Axeli Knapp⁴ nastoje također prevladati mikro-makro dualizam. Becker-Schmidt težom o "dvostrukom područstvljavanju" žena zapravo povezuje aspekte klasne i spolne pripadnosti. Ona razlikuje tzv. jednostavno područstvljavanje pod kojim se podrazumijeva uklapanje u uvjete proizvodnje, odnosno ukupno društvene uvjete života,⁵ kojim su pogođeni zaposleni bez obzira na spol, od tzv. dvostrukog područstvljavanja kojim su pogođene isključivo žene. Žene se, naima, ne nalaze samo "između kapitalista", nego i "između muškaraca". Kada je u pitanju odnos spolova žene "podliježu dvjema društvenim formama vlasti: patrijarhalnoj i društvenoj, jer ne izlaze u 'mušku privredu'. Ova dvostruka ovisnost ne pogađa

⁴ Obje autorice nazivaju se i hanoverskim sociologinjama jer su profesorice na sveučilištu u njemačkom gradu Hannoveru.

⁵ Taj je pojam u kritičkim teorijama vezan uz klasnu pripadnost, a za modus područstvljavanja, prema takvim pristupima, nadležan je stupanj razvoja proizvodnih snaga.

nijednu drugu diskriminiranu grupu. Jer kod svih socijalno potlačenih - djece, starih, nezaposlenih, neprivilegiranih, siromašnih i stranaca - zaoštavaju se iskustva diskriminacije ako su ti pogođeni još i žene" (Becker-Schmidt, 1987, 18). Stoga su upravo žene "dovostruko podruštvljene".

Za razliku od makro-feminističkih teorija koje su shvaćanje spola pronalazile u činjenici da žene nisu ugnjetavane samo kao radnice u produkciji, nego i kao kućanice u reprodukciji, hanoverske sociologinje tvrde kako podruštvljavanje žena nema samo materijalno-ekonomske, nego i ideološko-vladajuće implikacije. Te dvije dimenzije podruštvljenosti Becker-Schmidt argumentira istraživanjem žena, pionirki kompjutorske tehnologije 40-tih godina u SAD-u, koje su zaposlene u istraživačkom laboratoriju nakon mobilizacije njihovih kolega. Kada je rat završio, te su žene potisnute iz laboratorija, a na njihova su se mjesta zapošljavali muškarci. Stoga Becker-Schmidt tvrdi: "čim žene prekorače granice koje označavaju profesionalna polja definirana za muškarce, možemo uočavati mehanizme razgraničenja usmjerene protiv njih" (Becker-Schmidt, 1992, 77).

Budući da podruštvljavanje žena i muškaraca ima i individualno-psihološke implikacije, hanoverski pristup proširuje do tada, u teoriji dominantna, makro polazišta. Oslanjajući se na T. W. Adorna i kritičku teoriju, Becker-Schmidt tvrdi kako socijalizacija nije samo izvanjska prilagodba jer zahtijeva razvoj društveno adekvatnog psihičkog aparata. Ona tu pojavu naziva "unutrašnjim podruštvljavanjem".⁶ Na taj način pojmovni par "'podruštvljenje-unutrašnje podruštvljenje' izražava više nego pojam 'socijalizacija'. On cilja na premoć koju društvo ima i nad agenturama socijalizacije i nad individuama" (Becker-Schmidt, 1991, 387).

Pripadnice hanoverskog pristupa smatraju kako je za analizu spola u suvremenim društvima pojam patrijarhata isuviše jednostran i plakatan. One zato zagovaraju tzv. spolnu diferencijaciju kod koje su "ženskost" i "muškost" uvijek racionalni pojmovi, budući da se o njima misli kao o društvenim grupama "koje međusobno postavljaju upravo spolnu diferencijaciju" (Becker-Schmidt, 1991, 392). Žene, naime, ne doživljavaju svoje dvostruko podruštvljenje jednostavno kao zbrajanje dvaju mehanizama potlačivanja. Biografsko i psihičko opterećenje kod mnogih žena proizlazi zapravo iz činjenice da njihovo podruštvljenje protječe izuzetno proturječno. Mnoge se

⁶ Becker-Schmidt objašnjava: "s 'podruštvljavanjem individua' misli se na mehanizme kojima subjekti bivaju primani u socijalne procese razmjene (iskorištavanje ljudske radne snage, upravljanje potrošnjom, stvaranje svijesti, institucionalno i normativno formiranje privatnog iskazivanja života i načina reprodukcije), tad formulacija 'unutrašnje podruštvljavanje' cilja na modeliranje psihičkih i mentalnih struktura osobnosti u kolektivnoj mjeri. (Podruštvljavanje struktura nagona i afekata, načina spoznavanja, štoviše: nesvjesnog)". (Becker-Schmidt, 1991, 387)

žene ne osjećaju stalno potlačene, te stoga imaju ambivalentan odnos prema novim prostorima slobode.⁷

Jedno od temeljnih polazišta hanoverskog pristupa je i teza Gudrun-Axeli Knapp o tzv. "zaboravljenoj razlici" (Knapp, 1988), odnosno njezino podsjećanje na razliku između žena i muškaraca koja predstavlja nepohodan korektiv razlike među spolovima. Naime, slični načini potlačivanja žena koji se povijesno stalno ponavljaju pridonose da se zaboravi koliko se međusobno razlikuju forme življenja s obzirom na nacionalne, kulturalne i etničke razlike. Stoga Knapp, kako sama kaže, "proširuje pogled razlika" i na muškarce kao bi se "mogla shvatiti veza ali i razlika među muškarcima kao individuama, kulturne konstrukcije muškosti, socijalne ponude 'uloga' za muškarce i društveno-strukturalne dominacije muškog roda u različitim socijalnim slojevima koja i muškarce međusobno dovodi u odnose socijalne nejednakosti" (Knapp, 1992, 296). Ako istraživanja žena i spola ne vode dovoljno računa o tim razlikama, koristit će se istim stereotipima kao i patrijarhalni ostatak društva. Zato Knapp zagovara istraživanja spolova koje će voditi računa o činjenici da je potpuno različito nalaziti se u ženskom ili muškom tijelu, te istraživanja koje će oprezno postupati s kategorijama "ženstvenost" i "muškost". Oslanjajući se na Eliasovu ravnotežu angažmana i distanciranja u društvenim istraživanjima,⁸ Knapp smatra da je potrebno stalno održavati "reflektirani odnos prema pristranosti".⁹

3. Teza o ženinoj sukrivnji

U kontekstu pokreta za oslobođenje žena i u kontekstu makro-teorijske, feminističke sociologije, žene su se neprestano retirale kao prognjena,

⁷ "Kada bih trebala sažeti u jednoj rečenici što razlikuje socijalizaciju ženskog roda od socijalizacije muškog, tada bi kazala: veća proturječnost" (Becker-Schmidt, 1991, 394).

⁸ Norbert Elias zagovara samodistanciranje koje je potrebno da bi sociolozi/sociologinje uopće mogli analizirati društvo. On tvrdi kako sociologija još nije postigla zrelost distance prema objektima istraživanja kao što su to postigle prirodne znanosti. Takva se distanca u društvenim znanostima ne može postići preuzimanjem metoda prirodnih znanosti, nego samo povećanjem samodistanciranja. Autonomnost sociologije, tvrdi on u djelu *Angažman i distanciranje* (1983) može uspjeti samo ako sociolozi/sociologinje pronađu ravnotežu između angažmana i distanciranja. Potpuno odricanje od angažmana, pritom, nije moguće, pa čak ni potrebno, ali sociolozi/sociologinje ipak trebaju nastojati postići što veću distancu u odnosu na probleme sredine u kojoj djeluju i u odnosu na metode prirodnih znanosti.

⁹ "Pristranost se može izraziti i u izboru predmeta spoznaje (npr. nasilje u odnosu spolova); izvan toga je pristajanje uz žene neodvojivi sastavni dio motiva istraživanja (...) u izmjeničnoj igri angažmana i distanciranja koja se različito oblikuje već prema tipu istraživanja: to što primamo na znanje ne smije biti unaprijed određeno političkom optikom" (Knapp, 1988, 27).

potlačenja grupa koja je podvrgnuta neprestanom nasilju - i izravnom u formi silovanja ili zloupotrebe i indirektnom seksualnom nasilju u formi lošije plaćenosti u odnosu na muškarce i sl. U politici kao i u sociologiji žene se, unutar makro-feminističkih pristupa, uglavnom analiziraju kao žrtve patrijarhata. S druge strane, mikro-teorijska sociologija promatra žene/muškarce kao jednako vrijedne konstruktore/konstruktorice svoje i društvene stvarnosti. Odnos nejednakosti nastaje samo zato što muškarci (u pravilu) imaju veću moć definicije. Za razliku i od mikro i od makro pristupa, mikro-makro polazišta, koja su predmet analize ovog teksta, tvrde ne samo da se muškarci pridržavaju tzv. "prirodne razlike" među spolovima, nego da su tome sklone i žene, zanemarujući činjenicu da se kod "ženskosti" i "muškosti" radi zapravo o socijalnim karakteristikama.

Takvu "sukrivnju" žena u njihovoj vlastitoj konstrukciji spola analizira i jedna od najpoznatijih njemačkih feminističkih teoretičarki, Cristine Thürmer-Rohr, tvrdeći da je odnos među spolovima zapravo odnos nasilja. Ono što ona smatra problematičnim je pojam žrtve kada se radi o seksualnom nasilju prema ženama. Generaliziranje pojma žrtve u analizama fenomena seksualnog nasilja, prema njenom mišljenju, zapravo pridonosi umanjivanju i zamaglivanju problema. "Riječ žrtva izvorno označava nešto vrlo specifično i neponovljivo. Žrtve su oni kojima se radi o životu i oni koji su sami spremni dati svoj život za politički, egzistencijalni cilj" (Thürmer-Rohr, 1989a, 25).

Takvo značenje "žrtve" nije prisutno kada je riječ o seksualnom nasilju koje je neodvojivo od strukturalnog nasilja, tvrdi Thürmer-Rohr, istovremeno uvodeći u analizu spolova ponovo pojam strukturalnog nasilja.¹⁰ Silovanje, u tom kontekstu, predstavlja zapravo "samo" čin najnasilničkijeg ponižavanja žena koji konzekventno pristaje uz strukturalno nasilje prema ženama. Muškarac koji siluje ne dobiva priznanje samo zato što žrtva nije vrijedna tog priznanja. "Bezvijednost" žene razlog je što i sami silovatelji ne kotiraju visoko na ljestvici nasilništva. Naime, silovana žena je prezrena žrtva, manje vrijedna od drugih žrtava, posebno primjerice muške žrtve u ratu.¹¹

Upravo zato što pojam žrtve odgovara slici bespomoćne žene koja je izručena muškom nasilju, Thürmer-Rohr ne želi koristiti pojam žrtve nego pojam sukrivnje žena. Žene su, doduše, krive za kolektivnu sukrivnju, ali nisu počiniteljice ili supočiniteljice u pravnom smislu. Njihovo supočiniteljstvo je

¹⁰ "Muškarci neposredno dokazuju poredak spolova kojeg nasilnik prakticira, javno i ne javno, verbalno i neverbalno, seksualno i ne seksualno, (...)" (Thürmer-Rohr, 1989a, 26).

¹¹ "Bezvijedna žrtva ne dobija potporu koje žrtve dobijaju. Time ni žrtvovatelj ne postaje onaj koji bi se mogao pozvati na svoje djelo u potajnom ili otvorenom ponosu. Stoga je i 'moralno njihalo' u hijerarhiji nasilništva muškaraca smješteno posve na dnu" (Thürmer-Rohr, 1989a, 27).

sastavni dio osobnog, ali i društvenog odnosa spolova: žene često ne reagiraju kada su muškarci nasilni. Čak ih i brane, "nesebično" podupirući njihove poslovne planove. Nekom vrstom sporazuma o "nemiješanju" kao da pomažu muškarcima kako bi se domogli moći. Kada žena spozna tu činjenicu, a ne reagira na nju, zaista postaje supočiniteljica.¹²

Žena na taj način pridonosi ne samo suvremenom ignorantskom odnosu muškaraca prema njoj, nego i pogrešnoj slici o samoj sebi. Koncept sukrivnje žena je, stoga, koncept koji se suprotstavlja konceptu žrtve kojim se ilustrira prividno "prirodna" slabost i bespomoćnost žena. Sukrivnja ukazuje i na društveni proces i na osobno stanje: žena u suvremenim društvima sama suoblikuje odnose među spolovima. Dakle, ne postoji automatsko djelovanje društva koje ostavlja pečat na osobu, pogotovu ne na žensku osobu. "Sukrivnja" nije samo sadržajna, nego i metodološka kategorija. Ona omogućava postavljati nova pitanja, te nadilaženje mikro-makro dualizma. Stoga Thürmer-Rohr predlaže svim feminističkim istražiteljicama da "žensko pitanje" ne kontekstualiziraju samo u sociološke teorije, te da nastoje što sistematičnije izlagati situacije u kojima se žene danas nalaze, kao i analizirati opće "zakonitosti patrijarhalne realnosti sa ženskog gledišta" (Thürmer-Rohr, 1987, 132).

4. Komercijalizacija osjećaja u suvremenim društvima

Nadilaženje mikro-makro dualizma prisutno je i u američkim studijama normi vezanih uz osjećaje unutar sociologije emocija. Tvrdeći kako se reduciranjem emocionalnog udjela odnosa među spolovima na seksualnost i ljubav u tradiciji modernističkog principa racionalnosti, odnos među spolovima potiskivao u privatno područje, ti pristupi smatraju da se upravo zato emocionalnost i bavljenje emocijama doživljavalo kao neznanstveno, žensko područje. Jedan od najreferentnijih pokušaja revidiranja te dugotrajne zablude unutar socioloških teorija, izložen je u knjizi *Kupljeno srce. O komercijalizaciji osjećaja* (1990) najeminentnije protagonistice sociologije emocija, američke sociologinje Arli Russell Hochschild. Koncipirajući individualne i strukturalne veze i prisile na potpuno novi način, te analizirajući načine njihova odražavanja na odnos spolova, Hochschild uspostavlja novo "čitanje" osjećajnih normi i strategije spolova općenito. Kroz istraživanje onog što društvene strukture znače u radu, privatnom životu i osjećajima individua povezuju se ne

¹² U tome se ogleda njezin "doprinos kao kućanice i ljubavnice (...) njen doprinos kao zaštitnice muških namjera, muze muškog razvoja (...) njen doprinos trpnice a time i nositeljice muškog precjenjivanja, a vlastite bezličnosti (...)" (Thürmer-Rohr, 1987, 146).

samo empirijska i teorijska istraživanja, nego istovremeno daju i važni poticaji za istraživanje emocija uopće.

Hochschild smatra da se unatoč diskusiji o ekspanziji sektora usluga u suvremenim društvima premalo razmišlja koje su posljedice te činjenice na zaposlene žene i odnose među spolovima. Polazeći od činjenice da se kod većine uslužnih zanimanja od zaposlenih zahtijeva ljubazan odnos prema klijentima, ona uvodi pojam "rada koji uključuje osjećaje". Danas se svi nalazimo u sličnoj situaciji kao stjuardese: njima se uvijek sugerira kako moraju biti ljubazni s putnicima i neprestano se smiješkati. Smiješak je, pored ljubaznosti, najveći kapital zrakoplovne kompanije. "Sekretarica koja stvara ugodnu klimu u uredu i time prezentira svoju firmu kao 'ljubaznu i susretljivu' (...) posluga koja brine za 'njegovanu atmosferu pri jelu', turistički vodič ili šef prijema na hotelskoj recepciji koji nam prenose osjećaje dobrodošlice (...) svi oni moraju (...) obaviti osjećajni rad" (Hochschild, 1990, 34).¹³

Suvremena društva karakteriziraju funkcionalistički odnos prema osjećajima i zahtijevi da se strategija osjećaja razvija u interesu kompanije. Stoga u odnosu na našu izvornu sposobnost "da svjesno i aktivno izigramo široki spektar osjećaja za privatne ciljeve" (Hochschild, 1990, 43) počinje prevladavati instrumentalizacija osjećaja. Velike organizacije sve češće proizvode i upravljaju osjećajima zaposlenih. Već i naslov studije *Kupljeno srce* sugerira kako netko drugi kontrolira naše osjećaje. Posljedica je tzv. lažno JA i transformacija osobnog sustava osjećaja. Osjećajne norme koje su definirale ponašanje u privatnosti kao što su srdačnost ili stvaranje ugodne kućne atmosfere, prenose se u svijet zanimanja, u javnost. Stoga ne treba čuditi činjenica da mnogi u suvremenim društvima trebaju posjećivati psihijatra da bi opet pronašli svoje "istinske" osjećaje.¹⁴

Međutim, pored neophodnosti proizvodnje osjećaja postaje sve važnije i stvaranje spontanosti. Stjuardese iz istraživanja koja je obavila Hochschild svjesne su napora i prisile koji su potrebni da bi se neprestano smješili, te koliko je naporno zadržati mir i samokontrolu u susretima s izuzetno bezobraznim i provokativnim putnicima. Ali, premda svjesne tog napora, anketirane stjuardese ipak smatraju da je nužno zadržati mirnoću, smiješak i ljubaznost. U odgovorima se eksplicitno distanciraju od kolegica koje pokazuju kako im je to naporno. Takve kolegice, po mišljenju anketiranih stjuardesa,

¹³ Hochschild spominje osjećajni rad ne samo u kontekstu pozitivnih, nego i negativnih osjećaja. Tako npr. sudski izvršitelj koji mora nešto zaplijeniti mora, dok to obavlja "širiti strah" (Hochschild, 1990, 34).

¹⁴ "Šarm malog robota R2-D2 u filmu *Rat zvijezda* leži upravo u tome da se on pričinja tako ljudskim. Takvi filmovi prevode uobičajeno u njegovu suprotnost; svaki dan susrećemo ispred kina ljude čije iskazivanje osjećaja podsjeća na osjećaje robota" (Hochschild, 1990, 46).

"nisu svim srcem za stvar" (Hochschild, 1990, 103), odnosno njihovo ponašanje ne pridonosi dobrobiti posla i kompanije za koju rade.

Osjećajni rad stjuardesa sastoji se, između ostalog, i u umirivanju putnika, odnosno u uklanjanju njihova straha od eventualnog pada aviona. Stoga je potrebno da stjuardese u avionu "šire" atmosferu opuštenosti i ugodnost, te da se ponašaju kao da je avion njihova dnevna soba. Uz analogiju dnevne sobe, tvrdi Hochschild, dolazi i analogija djece. Pri tom se žene u poslovima, uglavnom, više specijaliziraju "u smjeru spektra osjećaja koje poznajemo kod stjuardesa, muškarci naginju jače svijetu osjećaja namještenika za utjerivanje novčanih potraživanja (odbojnost, prijatna, agresivno i beskompromisno ponašanje). Ova društvena specijalizacija osjećajnog rada svodi se na različite forme odgoja osjećaja kod djevojčica i dječaka" (Hochschild, 1990, 133). Zbog takve različite socijalizacije dječaka i djevojčica, stjuardi su često u poziciji da se moraju opravdavati zato što obavljaju takav "ženski" posao. Najčešće navode kako im je to privremeni posao nakon kojeg imaju u planu nešto potpuno drugo.

Arlie Russell Hochschild istovremeno je korigirala i uvriježenu definiciju žena kao pripadnica emocionalnog spola. Ona tvrdi kako je navodnu emocionalnost žena preciznije nazvati zapravo "emocionalnim radom". Naime, "žene više (33%) nego muškarci (18%) spontano opisuju svoje osjećaje s pojmovima rada s osjećajima (...) One aktivno prilagođavaju svoje osjećaje postojećoj potrebi ili ih ulažu za određeni cilj; one to čine da bi pobudile izgled pasivnog prisvajanja ili slučajnog susretanja uzajamno osjećajnih potreba. Postojanje postaje djelovanje. Djelovanje predstavlja vještinu potrebnu za ovu transformaciju, a osjećaji shodno tome fungiraju kao alati" (Hochschild, 1990, 136). Na taj se način, zapravo, "proizvodi" jedan od osnovnih modela dualizma spolova: muška racionalnost, odnosno, muški pragmatizam, nasuprot ženskoj emocionalnosti i iracionalnosti.

Pojava knjige *Kupljeno srce* 1983. godine pokazala je kako strateško, kalkulantsko ponašanje koje vodi računa o trošku i koristi nije specifično samo za muškarce. Ono je, također, karakteristično i za žene, samo što se žene koriste drugom strategijom. A druga strategija osjećaja, međutim, ne govori ništa o tome jesu li žene spontanije i "prirodnije".

Tema *managementa* osjećaja istovremeno nameće i problem miješanja "privatnog" i "javnog", a analiza profesija pokazuje koliko su "prisiljavajuće" samorazumljive strategije osjećaja kada su u pitanju profesionalna područja. Tradicionalna i egalitarna strategija spolova dominantne su strategije kada se radi npr. o bračnim parovima. Premda se odnosi spolova u suvremenim društvima često pričinjaju kao egalitarni, oni su ipak najčešće tradicionalni ili barem ambivalentni. Još uvijek je, tvrdi Hochschild, rijedak tako opušteni

odnos među spolovima kod kojeg će muško preuzimanje kućanskih poslova ili samo djelomično sudjelovanje u kućnim poslovima biti samo po sebi razumljivo. To je stoga što odnosi među spolovima "počivaju na dominantnom društvenom aranžmanu. Par koji osobno reklamira ravnopravne odnose ne može u društvu koje u cjelini potlačuje žene, postići potpunu jednakost ni na temeljnoj razini razmjene osjećaja. Tako može npr. muž neke odvjetnice koja zarađuje isto toliko novca i priznanja koliko i on, prihvatiti te činjenice, a unatoč tome smatrati da mu ona duguje posebnu zahvalnost zbog njegovog liberalnog stava i njegove pomoći u domaćinstvu" (Hochschild, 1990, 94). Ako, pak, žene kritiziraju svoje muževe zbog neobavljena kućnog posla, one posežu za racionalizacijom, dakle za jednom od dominantnih muških spolnih strategija. Kod takve muške strategije radi se, zapravo, o redukciji potreba: muškarci priznaju ispravnost podjele rada, ali ne prihvaćaju povećanje obima vlastitih poslova u kući. Muškarci to rade najčešće tvrdeći kako im takvi poslovi uopće ne trebaju. Ne treba im kuhanje jer postoje gotova jela, ne treba im namještaj i sl.¹⁵

Uspoređujući status i osjećajno raspoloženje, odnosno osjećajnu strategiju žena s drugim nepriviligiranim i diskriminiranim grupama, Hochschild tvrdi kako ipak postoji temeljna razlika između odnosa spolova i drugih nejednakih socijalnih odnosa. Kada su u pitanju odnosi spolova, ekonomska nejednakost prenosi se i u sasvim privatne, svakodnevne interakcije bračnih partnera. "Za razliku od ljudi u drugim podređenim položajima, žene se trude oko primarnih odnosa prema hranitelju" (Hochschild, 1990, 139).

5. Zaključak

Dakle, i teorije koje pokušavaju prevladati mikro/makro dualizam kao i druge feminističke teorije, tvrde kako su žene u suvremenim društvima stvarno zapostavljena grupa. Stoga se ambivalentnost odnosa spolova specifična za suvremena društva i status sociologije spolova povezuje s promjenama koje općenito karakteriziraju ta društva. Društveno dominantni odnosi spolova kao i ideološki koncepti o "ženskosti" i "muškosti", važniji su, tvrde feminističke teorije, od spolnih obilježja. Žene nisu manjinska grupa poput drugih manjina. Zbog uzajamnih ovisnosti, osjećajnosti i očekivanja između muškaraca i žena, odnos spolova poprima temeljno strukturalno značenje. Budući da se radi o

¹⁵ "Jedan je muškarac npr. objasnio da on nikada ne ide kupovati jer ništa ne treba. On ne treba namještaj (bračni par je nedavno uselio u apartman) jer mu nije stalo do namještenja stana. On ne kuha jer on smatra da su hladna jela 'u redu'" (Hochschild, 1990, 215).

odnosu koji je "najnejednaki" među svim socijalnim odnosima, a da se svaki individualni položaj u suvremenim društvima pokazuje ujedno i kao institucionalan, društveno dominantni odnosi spolova postaju jednako važni kao i spolna obilježja. Stoga ne čudi prominentnost socioloških perspektiva koje povezuju "mikro" i "makro" pristupe u najrecentnijoj svjetskoj sociološkoj teoriji. Analitički instrumentarij makro-pristupa koji spol analiziraju isključivo u ovisnosti o ekonomskim strukturama i institucijama u kontekstu "kapitalizma" i "patrijarhata" pokazao se, s jedne strane, neadekvatan u situacijama kada realizacije individualnih izbora pojedine osobe sve više postaju kriterij socijalne selektivnosti. S druge strane, mikro sociološki pristupi¹⁶ navjestili su, doduše, socijalnu zbilju u kojoj će doći do redefinicije osobe kao pasivnog interpretatora vlastite slojne uloge, ali svodenjem razlika samo na "individualne" odnose i elemente, ti pristupi ostavljaju izvan analize cijeli korpus sustavne integracije individue i društva. U ovom tekstu analizirani pristupi pokazuju kako odnos spolova ne obilježavaju samo povijesne i socijalno-strukturalne razlike, nego i kulturalno promjenjive emocije, očekivanja i stereotipi, te kako se, analizom tih odnosa nužno integriraju mikro i makro pristupi.

Literatura

- BARRETT, M. (1988): *Women's Oppression Today*, London, Verso.
- BARRETT, M. (1992): *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*, Oxford, Polity Press.
- BECKER-SCHMIDT, R. (1987a): Die doppelte Vergesellschaftung - die doppelte Unterdrückung: Besonderheitender Frauenforschung in der Sozialwissenschaften u: U. LILO, I. WAGNER /ur./: *Die andere Hälfte der Gesellschaft*, Wien, 10-23.
- BECKER-SCHMIDT, R., KNAPP, G.A. (1987b): *Geschlechtertrennung - Geschlechterdifferenz. Suchbewegungen sozial Lernenes*, Bonn.

¹⁶ Posebo etnometodološke analize transeksualca Agnes Harolda Garfinkela, te studiji Suzane Kessler i Vendy McKenna *Spol: etnometodološki pristup* (Tomić-Koludrović, 1996).

- BECKER-SCHMIDT, R. (1991): Individuum, Klasse und Geschlecht aus der Perspektive der Kritischen Theorie, u: W. ZAPF /ur./: *Die Modernisierung moderner Gesellschaften. Verhandlung des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main 1990*, Frankfurt/M., New York, 383-394.
- BECKER-SCHMIDT, R. (1992): Verdrängung - Rationalisierung - Ideologie. Geschlechterdifferenz und Unbewusstes, Geschlechterverhältnis und Gesellschaft, u: G.A.KNAPP, A. WETTERER /ur./: *Traditionen, Brücke. Entwicklung feministischer Theorie*, Freiburg, 65-113.
- BECKER-SCHMIDT, R. /ur./, (1995): *Das Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozialwissenschaften*, Campus, Frankfurt/M.
- BEER, U. /ur./, (1986): *Geschlecht, Struktur, Geschichte*, Campus, Frankfurt/M.
- BILDEN, H. (1991): Geschlechtsspezifische Sozialization, u: K. HURRELMANN, D. URLICH /ur./: *Handbuch der Sozialisationsforschung*, Weinheim, Basel, 279-301.
- BUTLER, J. (1990): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, London, Routledge.
- FEHER, M. i dr. (1989): *Fragments for a History of the Human Body*, New York, Zone.
- GILDEMEISTER, R. (1988): Geschlechtsspezifische Sozialization, Neuere Beiträge und Perspektiven zur Entstehung die 'weiblichen Sozialcharakters', *Soziale Welt*, god. 39.
- GILDEMEISTER, R. (1992): Die Soziale Konstruktion von Geschlechtlichkeit, u: OSTNER, I., K. LICHTBAU /ur./: *Feministische Vernunftkritik, Ansätze und Traditionen*, Frankfurt, New York.
- GRARFINKEL, H. (1967): Passing and the managed achievement of sex status in a 'intersexed person', u: *Studies in Etnometodology*, New York, Englewood Clifs, Prentice Hall.
- HAGEMANN-WHITE, C., RERRICH, M.S. (1988): *FrauenMännerBilder, Männer und Männlichkeit in der feministischen Diskussion*, Bielefeld.
- HOCHSCHILD, A.R. (1990): *Das gekaufte Herz. Zur Kommerzialisierung der Gefühle*, Frankfurt/M.
- HOLSTEIN-BECK, S. (1995): Consistency and change in the lifeworld of young women, u: J. FORNÄS & G. BOLIN: *Youth Culture in late modernity*, London, SAGE.
- KESSLER, S., McKENNA, W. (1978): *Gender: An Etnometodological Approach*, New York et.al.

- KNAPP, G.A. (1988): Die vergessene Differenz, u: *Feministische Studien*, god. 6, 12-31.
- KNAPP, G.A. (1992): Macht und Geschlecht. Neuere entwicklungen in der feministische Macht und Herrschaftsdiskussion, u: G.A. KNAPP, A. WETTERE /ur./: *Traditionen Brücke. Entwicklungen feministischer Theorie*, Freiburg, 127-325.
- KNAPP, G.A., WETTERE, A. /ur./: *Traditionen Brücke. Entwicklungen feministischer Theorie*, Freiburg, 127-325.
- MOHR, R.D. (1994): Predrasuda i homoseksualnost: američko iskustvo, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, br. 53/54.
- MOLFRINO, F. (1994): Neutralnost, biseksualnost i androginita, *Treći program hrvatskog radija*, Zagreb, br. 44, Hrvatski radio.
- OKLAY, A. (1972): *Sex, Gender and Society*, London, Temple-Smith.
- STANLEY, L. /ur./: *Feminist Praxis: Research, Theory, and Epistemology in Feminist Sociology*, London, Routledge.
- THÜRMER-ROHR, C. (1987): *Vagabundinnen. Feministische Essays*, Berlin.
- THÜRMER-ROHR, C. (1989a): Frauen in Gewaltverhältnissen. Zur Generalisierung des Opferbegriffs, *Mittaterschaft und Entdeckungslust*, Studienschwerpunkt 'Frauebforschung', Institut für Sozialpädagogik der TU Berlin, 22-36.
- THÜRMER-ROHR, C. (1989b): Mittaterschaft der Frauen - Analyse zwischen Mitgefühl und Kälte, *Mittaterschaft und Entdeckungslust*, Studienschwerpunkt 'Frauebforschung', Institut für Sozialpädagogik der TU Berlin, 87-103.
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. (1996): Konstrukcija spolnosti i tolerancija, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 5, br. 2 (22), 331-345.
- WALBY, S. (1990): *Theorizing patriarchy*, Oxford, Blackwell.
- WALLERSTEIN, I. (1974-89): *The Modern World-System*, New York, Academic Press.
- YOUNG, I.M. (1990): The ideal of community and the politics of difference, u: J. L. NICOLSON /ur./: *Feminism/Postmodernism*, New York, London, Routledge.

Inga Tomić-Koludrović: SOCIALIZATION, IDENTITY AND GENDER
IN THE MICRO/MACRO CONTEXT

S u m m a r y

The article deals with those sociological approaches which view the relationship between man and woman as dependent on socio-structural, economic and cultural developments and which simultaneously analyse it through the tension between individual action and the social structure. In contradistinction to feminist macro-sociology which investigate the man/woman relationship exclusively according to dependence on economic structures and institutions, as well as feminist micro-sociology which investigates everyday conditions and the situation between the sexes, the approaches analysed in the text deal with the structural and individual conditions of gender socialization, the guilt to be borne by women in forming their gender roles and analyse the emotional norms of contemporary societies. Since the relationship between the individual and society is to be found in the very center of these analyses, one can conclude that these are positions which attempt to transcend the micro-macro dualism in contemporary social theories.

KEY WORDS: gender socialization, micro and/or macro feminism, management of feelings